

Андрій ЛУЧКА

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КЛАСИФІКАЦІЇ БЮДЖЕТНИХ ДОХОДІВ ЗА ЇХНЬОЮ РОЛЮ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ФІНАНСОВОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Охарактеризовано вплив структури бюджетних доходів на стан фінансової незалежності органів місцевого самоврядування. Систематизовано та критично проаналізовано теоретичні підходи до виокремлення власних, закріплених і регулюючих доходів місцевих бюджетів. Запропоновано власне бачення вирішення цієї наукової проблеми.

Одним із пріоритетних напрямів розвитку фінансової системи України є реформування місцевих бюджетів і посилення фінансової незалежності територіальних спільнот. Виконання цього завдання потребує поглиблення теоретичних досліджень з метою виявлення закономірностей впливу структури доходів на рівень бюджетної самостійності органів місцевого самоврядування та формування науково обґрунтованої стратегії її вдосконалення. Передумовою вирішення цієї проблеми є класифікація доходів місцевих бюджетів за їх значенням для забезпечення фінансової незалежності територіальних властей. З огляду на це, тема статті є доволі актуальною і тісно пов'язана з важливими завданнями, що вирішуються як у теоретичній, так і практичній площинах.

Вирішення порушеної нами проблеми започатковано у працях зарубіжних і вітчизняних учених: Л. Л. Ігоніної, А. Г. Ігудіна, О. П. Кириленко, В. І. Кравченка, І. О. Луніної, О. А. Музики, К. В. Павлюк, Г. Б. Поляка, Терези Тер-Мінасян, Н. В. Сидорової, Хорста Ціммермана, Анвара Шаха та ін. Однак комплексного дослідження цієї проблеми досі не зроблено. Це зумовлює значну наукову зацікавленість у її поглибленому вивченні.

Метою цієї статті є з'ясування значення структури бюджетних доходів як чинника забезпечення фінансової незалежності місцевого самоврядування; систематизація, критичний аналіз і вдосконалення існуючих теоретичних підходів до виокремлення власних, закріплених і регулюючих доходів місцевих бюджетів.

Одним із трьох найзагальніших напрямів посилення фінансової самостійності територіальних спільнот, окрім поліпшення фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування та розширення їхніх повноважень з управління фінансовими ресурсами, є вдосконалення структури бюджетних надходжень і вибір оптимальних способів їх формування. Виняткова його важливість полягає насамперед у тому, що він не потребує передавання громадам додаткових бюджетних коштів завдяки перерозподілу доходів між рівнями суспільного управління або посилення податкового тягара населення.

Про доцільність виокремлення цього напрямку та застосування передбачених ним заходів доводять результати досліджень українських і зарубіжних учених. Так, професор О. П. Кириленко стверджує, що фінансова незалежність органів місцевого самоврядування безпосередньо пов'язана зі структурою доходів місцевих бюджетів, а визначальну роль у її забезпеченні відіграють власні доходи [19, с. 143].

Німецький учений Хорст Ціммерман, з огляду на придатність різних способів формування бюджетних доходів для забезпечення фінансової незалежності органів місцевої влади, пропонує класифікувати їх (у спадному порядку від більш до менш придатних) таким чином: податкова ініціатива, що передбачає самостійне запровадження органами місцевої влади локальних податків, визначення їхніх ставок і порядку розрахунку (її наявність, з точки зору дослідника, означає повну автономію органу місцевої влади у провадженні політики доходів); встановлення ставок або місцевих надбавок до податків; зарахування до місцевого бюджету надходжень податків, база оподаткування та ставка яких встановлюються на вищому рівні; розмежування податкових надходжень за принципом місцевого походження (податковий союз); розподіл загальнодержавних або регіональних податків відповідно до чисельності населення, працюючих або на основі іншого критерію, але не за принципом місцевого походження; трансферти загального призначення; цільові трансферти, що не потребують пайового

фінансування; цільові трансферти, що надаються на умовах пайового фінансування; компенсаційні платежі за здійснення делегованих органам місцевої влади завдань, які віднесені до компетенції вищих рівнів державного управління [28, с. 126–128].

Відомий учений, фахівець Світового банку Анвар Шах за ступенем придатності різних видів доходів для забезпечення фінансової незалежності субцентральних урядів розміщує їх у такій послідовності: 1) власні податки; 2) спільні податки; 3) неподаткові доходи; 4) податки, що розмежовуються між бюджетами; 5) загальні гранти; 6) спеціальні гранти [30].

Знаний дослідник проблем місцевих фінансів, експерт Міжнародного Валютного Фонду Тереза Тер-Мінасян також виокремлює шість видів доходів органів влади субнаціональних рівнів, які за ступенем сприяння фінансовій незалежності цих органів подаються в такому порядку: 1) власні податки, бази і ставки яких контролюються субцентральними урядами; 2) спільні податки, податкова база яких визначається на національному рівні; 3) неподаткові доходи (плата за послуги), умови сплати та порядок розрахунку яких встановлюються центральною владою; 4) відрахування від загальнодержавних податків, база, ставки та принципи розподілу яких визначаються на національному рівні; 5) загальні гранти, що надаються у фіксованих обсягах, але без обмежень у використанні; 6) цільові (умовні) гранти, обсяг і сфера використання яких визначаються центральною владою [31, с. 52].

Звісно, вищенаведені класифікації дещо відрізняються, однак принципових розбіжностей у позиціях учених немає: збільшення частки власних доходів у сукупних надходженнях органів місцевої влади найбільшою мірою сприяє розширенню їхньої фінансової самостійності, а зростання питомої ваги доходів, що передаються згідно з рішеннями інших органів влади та мають цільове призначення, навпаки, максимально її зужує.

У працях українських і російських авторів доходи місцевих бюджетів, за мірою самостійності органів місцевого самоврядування в питаннях їх запровадження й адміністрування, поділяються найчастіше на власні, закріплені та регулюючі. Однак висновки учених щодо змісту та призначення вказаних видів доходів істотно відрізняються. З огляду на це, бачимо необхідність глибшого з'ясування їхньої суті.

Точка зору про визначальну роль власних доходів у забезпеченні фінансової незалежності місцевого самоврядування сформувалася одночасно з розвитком вітчизняної правової бази та під впливом юридичних актів, ухвалених на наднаціональному рівні. Так, у Європейській хартії місцевого самоврядування (ст. 9) наголошено, що органи місцевого самоврядування мають право володіти та самостійно розпоряджатися власними фінансовими ресурсами [11]. А в підписаній у 1994 р. Декларації про принципи місцевого самоврядування в державах-учасниках СНД (ст. 4) і в так званому Модельному законі про загальні принципи організації місцевого самоврядування в СНД (ст. 38), ухваленому в 1997 р. Міжпарламентською Асамблеєю країн-учасниць Співдружності, вказано, що самостійність місцевих бюджетів гарантується «наявністю власних бюджетних доходів і достатнім рівнем закріплених доходів» [1; 2].

У вітчизняному законодавстві поняття «власні доходи» вперше вжито ще в Законі Української РСР «Про бюджетну систему Української РСР» від 05.12.1990 р., в якому зазначалося, що «основу самостійності бюджетів становлять власні та закріплені законом доходи по всіх ланках бюджетної системи» [3]. Цей термін було застосовано і в Законі Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» від 07.12.1990 р. Проте в жодному із вказаних документів не подано визначення і не перелічено складових «власних доходів».

У чинному Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» [4] вже йдеться про «власні бюджетні кошти» (причому це поняття також не тлумачиться), а в Конституції та Бюджетному кодексі України немає жодної згадки про «власні доходи» місцевого самоврядування. Разом з тим до переліку основних заходів, передбачених Програмою державної підтримки розвитку місцевого самоврядування в Україні (2001 р.) віднесено «зміцнення власної доходної бази місцевого самоврядування» [5]. Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2015 р. (2006 р.) передбачено збільшення питомої ваги власних доходів місцевих бюджетів з метою зміцнення фінансово-економічної основи територіальних громад [6], а в Концепції реформування місцевих бюджетів (2007 р.) наголошено про необхідність «посилення заінтересованості органів місцевого самоврядування у підвищенні рівня власних доходів» [7], хоча відповіді на питання, які доходи органів самоврядування можуть вважатися «власними», ці документи не містять. За таких обставин важливо виробити науково обґрунтоване, прийнятне як для теоретиків, так і практиків визначення «власних доходів», тим більше, що сформовані сучасними вченими тлумачення цього поняття дуже поляризовані.

Загалом можна виокремити шість найпоширеніших у фінансовій літературі підходів до виокремлення власних доходів, в основі яких лежать різні інтерпретації цієї дефініції. Згідно з ними власними доходами місцевих бюджетів вважаються ті, що: 1) формуються згідно з рішеннями місцевих властей на підвідомчих їм територіях; 2) постійно протягом тривалого часу зараховуються до місцевих бюджетів певного рівня; 3) усі доходи, за винятком міжбюджетних трансфертів; 4) не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів; 5) повністю належать певному органу місцевого самоврядування, є його власністю; 6) якими місцеві органи можуть розпоряджатися названими доходами самостійно, без втручання органів влади вищих рівнів.

Найпоширенішим є перший підхід. Наприклад, професор В. І. Кравченко вважає, що «власні доходи – це доходи, що формуються на території, підвідомчій відповідному місцевому органу влади і згідно з його рішеннями» [14, с. 123]. Тотожні визначення запропоновано й іншими українськими ученими – І. О. Луїною, К. В. Курносовою, Ц. Г. Огнем, К. В. Павлюк. Дослідники, котрі дотримуються цього підходу, найчастіше наділяють власні доходи такими ознаками, як територіальна локалізація та можливість впливу місцевої влади на обсяг і повноту зарахування цих доходів. Безумовно, з доцільністю врахування цих ознак при виокремленні власних доходів варто погодитися. Повністю поділяємо також точку зору І. О. Луїної, котра стверджує, що наявність у місцевих органах влади надійних і гнучких джерел власних доходів, які пов'язували б їх з приватними домогосподарствами та підприємствами, є умовою забезпечення справжньої самостійності цих органів при вирішенні покладених на них завдань [18]. Однак, варто зауважити, що цим підходом хоча й обумовлено самостійність органів місцевої влади у сфері формування власних доходів, проте не передбачено дотримання не менш важливої умови – їхньої самостійності в питаннях витрачання цих коштів.

Другий підхід має чимало прихильників серед російських учених. Так, Л. Л. Ігоніна стверджує, що власними є «доходи, які закріплені на постійній основі повністю або частково за певним рівнем бюджетної системи» [12, с. 64]. Цю точку зору повністю поділяють А. Г. Ігудін [13, с. 17] і деякі інші дослідники. Проте, на наш погляд, таке бачення суті власних доходів, яке не передбачає ні їхнього зв'язку з місцевим господарством, ані залежності від рішень, що ухвалюються органами територіального самоврядування, є неправильним. Вищенаведене зауваження ще більшою мірою стосується третього підходу, якого дотримуються український учений, фахівець з бюджетного права Н. В. Сидорова [26, с. 128, 130].

Вітчизняні вчені, що застосовують четвертий підхід – К. Ф. Ковальчук, Н. В. Кучкова і Т. М. Рева [25, с. 66], В. С. Толуб'як [27, с. 69] та ін., відштовхуючись від положень вітчизняного бюджетного законодавства, бачать підстави для ототожнення власних доходів місцевих бюджетів з надходженнями, які згідно з Бюджетним кодексом України (ст. 69) не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів. Деякі з них пояснюють свою позицію тим, що ці доходи місцевих бюджетів, є «...територіально локалізовані, безпосередньо залежать від діяльності міської влади і спрямовуються на фінансування видаткових повноважень, властивих місцевому самоврядуванню, тобто власних повноважень» [20, с. 255]. Однак не всі доходи з тих, що не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів, повністю відповідають вищевказаним критеріям. Скажімо, обсяги надходжень податку з власників транспортних засобів або плати за забруднення навколишнього природного середовища практично не залежать від рішень органів місцевого самоврядування. Тому, віддаючи належне цьому підходу за його певну практичну значущість, варто водночас зазначити, що з наукової точки зору він не є достатньо обґрунтований.

Головною ознакою власних доходів, що лежить в основі п'ятого підходу, є право володіння ними. Так, у посібнику «Державні фінанси в транзитивній економіці» власними доходами вважаються «грошові надходження до місцевих бюджетів, які повністю належать певному органу місцевого самоврядування» [10, с. 172]. Цей підхід домінує й у працях Г. Б. Поляка. Наприклад, у монографії «Фінанси місцевих Рад» (1991 р.) він стверджує, що термін «власні доходи» в найточнішому значенні застосовується для позначення тих коштів, які належать суб'єкту бюджетного права і надходять від його власного господарства на відміну від відрахувань з доходів бюджетів вищих рівнів [23, с. 37]. В останніх його публікаціях можна знайти й інше трактування: вчений говорить уже не лише про доходи від власного господарства, а про законодавчо закріплені за бюджетом на постійній основі податкові та неподаткові доходи, а також податки, що вводяться регіональними і місцевими представницькими органами влади. Однак, як у першому, так і в другому випадку вчений наголошує на необхідності застосування саме юридичного підходу до визначення власних доходів [22, с. 179]. З такою точкою зору ми не можемо погодитися. Спроба виокремити з усіх доходів місцевого бюджету ті, що «повністю належать» органу місцевого самоврядування, чи ті, що є його власністю як суб'єкта бюджетного права, є марною.

Адже будь-які кошти, що зосереджені в бюджетах територіальних спільнот, у демократичній державі є власністю відповідних громад або їхніх об'єднань, представлених органами місцевого чи регіонального самоврядування. Цей важливий принцип, що міститься і в Конституції України (ст. 142), не повинен порушуватися.

Останній підхід з вищенаведеного переліку зазвичай самотійно не застосовується, однак у поєднанні з першим є, на наш погляд, найправильнішим методом ідентифікації власних доходів місцевого самоврядування. Повністю погоджуємося з О. П. Кириленко, котра будучи прихильником такого способу, стверджує, що однією з обов'язкових вимог до власних доходів повинна бути наявність в органів місцевого самоврядування права самотійно визначати напрями їх витрачання згідно з вимогами чинного законодавства та відповідно до місцевих пріоритетів [15, с. 332–333]. Цю точку зору відстоює й відомий російський учений О. М. Швецов, вважаючи, що власні доходи місцевих бюджетів – це кошти, що отримуються органами місцевого самоврядування в результаті ухвалення самотійних рішень і якими ці органи можуть розпоряджатися на свій розсуд. Застосування такого підходу дає автору підстави стверджувати, що власні доходи є «загальноновизнаним символом автономії місцевого самоврядування» [29, с. 69, 185].

З огляду на вищевикладене, вважаємо, що власними доходами бюджетів місцевого самоврядування можна вважати ті доходи, що одночасно відповідають таким основним вимогам: є територіально локалізовані, тобто збираються на території, в межах якої поширюється юрисдикція відповідного органу місцевого самоврядування; запроваджуються та скасовуються органами місцевого самоврядування; обсяг їхніх надходжень може змінюватися органами місцевого самоврядування шляхом ухвалення ними самотійних рішень щодо ставок податків, обсягів плати за місцеві послуги та продажної вартості активів (для доходів від операцій з капіталом), надання пільг платникам тощо; органи самоврядування володіють необхідними контрольними повноваженнями та мають змогу застосовувати заходи впливу на платників для забезпечення повного та своєчасного зарахування цих доходів до місцевого бюджету; витрачаються органами місцевого самоврядування самотійно згідно з вимогами чинного законодавства та відповідно до місцевих пріоритетів.

Звісно, якщо керуватися таким підходом до виокремлення власних доходів, то можна встановити, що в Україні вищевказаним вимогам повною мірою не відповідає жоден вид надходжень до місцевих бюджетів [15, с. 333]. Однак це не доводить необхідність перегляду запропонованих критеріїв, а свідчить про низький рівень фінансової незалежності органів місцевого самоврядування, які не володіють доходами, на формування та використання яких здатні відчутно впливати.

Закріплені доходи у фінансовій літературі розглядають найчастіше у двох ракурсах: як складову власних доходів і як окрему групу надходжень місцевих бюджетів. З першим із названих підходів, якого дотримуються чимало російських учених [16, с. 37; 22, с. 48], ми не можемо погодитися, оскільки він не є достатньо науково обґрунтованим, а лише віддзеркалює положення бюджетного законодавства Російської Федерації [8, с. 47]. Згідно з ним, до закріплених доходів часто відносять навіть місцеві податки і збори, що, безумовно, не відповідає природі таких платежів.

Визначення закріплених доходів, що сформульовані прихильниками другого підходу, не є тотожними. Однак аналіз результатів їхніх досліджень дає змогу виокремити атрибутивну ознаку цих доходів: вони передаються до бюджетів на довготерміновий період, значно триваліший, ніж бюджетний рік. Якщо виконується ця умова, то органи місцевого самоврядування, хоч і не мають змоги своїми рішеннями й діями суттєво впливати на обсяг закріплених доходів, однак є впевненими, що не будуть невдовзі позбавлені цих надходжень органами влади вищих рівнів через якісь об'єктивні чи суб'єктивні обставини. Лише в такому випадку можна погодитися з поширеним у вітчизняній науковій літературі висновком, що закріплені доходи разом із власними складають фінансову основу самотійності місцевих бюджетів [21, с. 198].

Інші ознаки, зокрема спосіб і повнота зарахування надходжень, не є, на нашу думку, настільки ж важливими, щоб бути застосованими як критерії для виокремлення закріплених доходів.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що закріплені доходи місцевих бюджетів – це надходження, що частково в незмінному фіксованому обсязі або повністю передаються до цих бюджетів на довго- або безтерміновий період.

Неоднозначно у фінансовій літературі висвітлюється сутність регулюючих доходів. На наш погляд, при визначенні цього поняття варто обов'язково брати до уваги семантичний зміст терміна «регулювати», що у Великому тлумачному словнику української мови ототожнюється передусім із «впорядкуванням чого-небудь, керуванням чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі» [9, с. 1020–1021]. Отже, варто виходити з того, що, одночасно з виконанням фінансової функції, регулюючі доходи

є інструментом бюджетного регулювання, а їхнє призначення полягає не лише в наповненні, а й у збалансуванні бюджетів. Тому ми не можемо погодитися з точкою зору тих учених, котрі регулюючими доходами вважають будь-які види надходжень, що перерозподіляються між бюджетами різних рівнів у вигляді відсоткових відрахувань.

Важливу ознаку регулюючих доходів описав російський учений А. Г. Ігудін. Він зазначає, що розмежування цих надходжень здійснюється на основі не постійних, а тимчасових нормативів відрахувань, затверджених вищестоячим законодавчим або представницьким органом влади [13, с. 17]. Крім того, нормативи можуть бути диференційовані (групові й індивідуальні) або єдині. Причому у випадку застосування останніх, як стверджують В. Н. Лексін і О. М. Швецов, регулюючі доходи «перестають повною мірою виконувати свою регулюючу функцію» [17, с. 199]. Звісно, цей категоричний висновок дуже дискусійний, однак варто погодитися з авторами в тому, що вищевказані види нормативів різною мірою пристосовані для здійснення бюджетного регулювання.

Неузгодженим досі залишається питання, чи відносити до складу регулюючих доходів прямі міжбюджетні трансферти. Так, О. П. Кириленко виокремлює трансферти в окрему групу, оскільки вважає, що вони, на відміну від регулюючих доходів, не є територіально локалізованими надходженнями й одержуються не на «території цього бюджету», а на інших територіях [15, с. 331–332]. Деякі інші українські вчені навпаки ототожнюють регулюючі доходи з міжбюджетними трансфертами [10, с. 172]. А відомий російський науковець Г. Б. Поляк вважає, що термін «регулюючі доходи» повинен охоплювати всі кошти, що передаються з бюджетів вищого рівня з метою регулювання (збалансування) бюджетів нижчих рівнів, незалежно від того, за допомогою яких методів це відбувається [23, с. 38–39; 24, с. 181].

На нашу думку, прямі міжбюджетні трансферти доцільно виокремити в групу доходів місцевих бюджетів. Однак не тому, що вони не є територіально локалізованими, адже, як показує практика, джерелом будь-яких регулюючих доходів найчастіше є надходження, зібрані не на тій території, що підвідомча певному органу місцевого самоврядування, а в межах територіальної одиниці вищого рівня. Вважаємо, що вагомим аргументом є неспроможність органів місцевої влади такою ж мірою впливати на процес мобілізації та використання прямих міжбюджетних трансфертів (особливо цільових), як доходів, що формуються в результаті розмежування спільних податкових надходжень.

Отже, регулюючими доходами ми вважаємо доходи, що, виконуючи функцію інструмента бюджетного регулювання, надходять до місцевих бюджетів з метою їх збалансування; закріплюються за цими бюджетами на короткотерміновий проміжок часу (як правило, на один бюджетний період) і систематично перерозподіляються між бюджетами шляхом застосування тимчасових, а не постійних або незмінних протягом тривалого періоду часу нормативів.

Таким чином, відрахування від загальнодержавних надходжень за встановленими Бюджетним кодексом України постійними нормативами за своєю суттю є не регулюючими, а закріпленими доходами. Можна також стверджувати, що регулюючі доходи краще придатні для забезпечення фінансової незалежності територіальних громад, ніж прямі міжбюджетні трансферти, але значно гірше, ніж закріплені, а тим більше власні доходи місцевих бюджетів.

Отже, у статті з'ясовано, що доходи місцевих бюджетів – матеріально-речову основу бюджетної самостійності місцевого самоврядування – потрібно розглядати як сукупність різних їх видів, що неоднаково впливають на стан фінансової незалежності територіальних властей. Автором уточнено визначення власних, закріплених і регулюючих доходів бюджетів, висвітлено власний науковий підхід до їх виокремлення. З огляду на це, результати дослідження сприяють формуванню теоретично обґрунтованої концепції вдосконалення структури бюджетних доходів як засобу посилення фінансової незалежності місцевого самоврядування. З виробленням такої концепції ми пов'язуємо перспективу подальших наукових розробок у цьому напрямку.

Література

1. Декларация о принципах местного самоуправления в государствах-участниках Содружества от 29 октября 1994 г. // Зібрання законодавства України. – 2007. – № 2. – 15 лютого.
2. Модельный закон об общих принципах организации местного самоуправления: Утвержден постановлением Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ № 10-17 от 06.12.1997 г. // Зібрання законодавства України. – 2007. – № 2. – 15 лютого.
3. Закон Української РСР «Про бюджетну систему Української РСР» від 05.12.1990 № 512-XII / Зібрання законодавства України. – 2007. – № 2. – 15 лютого.
4. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР // Зібрання законодавства України. – 2007. – № 2. – 15 лютого.

5. Указ Президента України від 30.08.2001 № 749/2001 «Про державну підтримку розвитку місцевого самоврядування в Україні» // Зібрання законодавства України. – 2007. – № 2. – 15 лютого.
6. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року: Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21.07.2006 № 1001 // Зібрання законодавства України. – 2007. – № 2. – 15 лютого.
7. Концепція реформування місцевих бюджетів: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 № 308-р // Зібрання законодавства України. – 2007. – № 7. – 15 липня.
8. Бюджетный кодекс Российской Федерации. Федеральный Закон от 31.07.1998 № 145-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. – 1998. – № 31.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
10. Державні фінанси в транзитивній економіці: Навч. посібник / Карлін М. І., Горбач Л. М., Новосад Л. Я. та ін.; За заг. ред. Карліна М. І. – К.: Кондор, 2003. – 220 с.
11. Європейська хартія місцевого самоврядування / Пер. з англ. Є. М. Вишневський // Зібрання законодавства України. – 2007. – № 2. – 15 лютого.
12. Игонина Л. Л. Муниципальные финансы: Учеб. пособие. – М.: Экономистъ, 2003. – 330 с.
13. Игудин А. Г. Использование совместных налогов для межбюджетного регулирования // Финансы. – 2003. – № 3. – С. 17–20.
14. Кравченко В. І. Місцеві фінанси України: Навч. посібник. – К: Т-во «Знання», КОО, 1999. – 487 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
15. Кириленко О. П. Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика). – К.: НІОС, 2000. – 384 с.
16. Крохина Ю. А. Принцип федерализма в бюджетном праве: Автореф. ... дисс. докт. юрид. наук: 12.00.14 / Саратовская государственная академия права. – Саратов, 2001. – 50 с.
17. Лексин В. Н., Швецов А. Н. Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития. – 2-е изд. (стереотип.). – М.: УРСС, 1999. – 368 с.
18. Луніна І. Стратегія реформування місцевих бюджетів в Україні // Дзеркало тижня. – 2006. – № 21. – 3–9 червня. – [Цит. 2006, 6 червня]. – Доступний з: <<http://www.zn.kiev.ua/ie/show/600/53556.html>>.
19. Місцеві фінанси: Підручник / За ред. О. П. Кириленко. – К.: Знання, 2006. – 677 с.
20. Науково-практичний коментар до Бюджетного кодексу України / М. Я. Азаров, В. А. Копилов, Л. К. Воронова та ін.; За заг. ред. М. Я. Азарова. – К.: НДФІ, 2006. – 632 с.
21. Огонь Ц. Г. Доходи бюджету України: теорія та практика: Монографія. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2003. – 580 с.
22. Пансков В. Г. Налоги и налоговая система Российской Федерации: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 464 с.
23. Поляк Г. Б. Финансы местных советов: Науч. издание. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 152 с.
24. Поляк Г. Б. Территориальные финансы: Учеб. пособие. – М.: Вузовский учебник, 2006. – 479 с.
25. Рева Т. М., Ковальчук К. Ф., Кучкова Н. В. Місцеві фінанси: Навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 208 с.
26. Сидорова Н. В. Теоретичні основи бюджетного права. – Харків: Бізнес Інформ, 1998. – 236 с.
27. Толуб'як В. С. Удосконалення формування доходів місцевих бюджетів // Фінанси України. – 2002. – № 11. – С. 68–71.
28. Циммерманн Х. Муниципальные финансы: Учебник / Пер. с нем. – М.: Изд-во «Дело и Сервис». – 2003. – 352 с.
29. Швецов А. Н. Экономические ресурсы муниципального развития: финансы, имущество, земля. – Изд. 3-е, испр. и существ. доп. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 224 с.
30. Shah A. The Reform of Intergovernmental Fiscal Relations in Developing and Emerging Market Economies. – Washington, D. C.: World Bank, 1994. – Policy Research Working Paper № 23.
31. Fiscal Federalism in Theory and Practice / Ed. by T. Ter-Minassian. – Washington, D. C.: IMF, 1997. – 701 p.